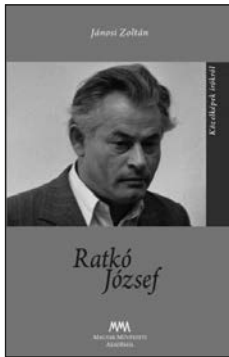

„Tanúskodik majd minden költemény”

Lajtos Nóra

Jánosi Zoltán: *Ratkó József*

Születésének 80. évfordulója alkalmából látott napvilágot Jánosi Zoltán monográfiája a költőről a Magyar Művészeti Akadémia *Közelképek írókról* című sorozatának újabb darabjaként 2016-ban. A negyven négy oldalnyi kiadvány már terjedelmével is felhívja magára az olvasói figyelmet: sokrétű, alapos munkával kell számolnia a könyv kritikusának is. Az irodalomtörténész előljáró szavaiban utal arra az olvasásmódra, amellyel anyagához nyúl: nem a biográfia szövegstrukturáló perspektívájából közelít a költőhöz, hanem fordítva: a költő életművének analizálása során „hajol” néha a költő életrajzához, ha az többletjelentést ad egy-egy versnek. „[...] elsősorban a pálya belső útjaira, azok alakulásaira, modulációira, fejlődésivére koncentrálok, s mint a belső, a poétikai törekvések hátterében álló sorsút szerkezeti vázára támaszkodik az életrajzra.” (17) Ráadásul olyan történelmi szituációk „kerete-

zik” és keresztetik Ratkó életpályáját, amelyről tudomást nem venni nem lenne szerencsés. A „történelem terhe” alatt formálódó lírai személyiség nehéz gyermekkorra ellenére olyan költészetet teremtett, melyhez igen érzékeny kritikus iránytű szükségeltetik, ahogyan Jánosi Zoltán is felfigyel könyvében a költő minden apró szó-rezdülésére. A költő igazságszeretetére pedig még az induló Ratkót Illyés Gyulával való levelezése „nevelte”: „ragaszkodjék az igazsághoz, mert itt aztán az az egyetlen út előre.” Illyés morális iránymutatása a Ratkóval együtt induló költőnemzedékekben (Hetek, Kilencek) jelentkező kordilemmákra is egyértelmű válasz.

Jánosi Zoltán nem először foglalkozik Ratkó József életművével. Kötetként szerkesztett tanulmánygyűjteménye „*Kő alatti fény*” (Felsőmagyarország Kiadó, 2005) címmel jelent meg. Ugyanakkor a mások Ratkó-írásaiból szerkesztett „olvasókönyv”, a „*Leszek haláltól ronthatatlan*” (Magyar Napló Kiadó, 2010) is az ő válogatása. Jelen monográfiája nyolc nagyobb fejezetre tagolódva mutatja be a költő, a drámaíró, a prózaíró és a műfordító Ratkó sokoldalú tevékenységi körét; a kötetet független és gazdag képmelléklet zárja.

A *Nyugtalan évek sodrában* az Árvácska-beli sorsmintázatot mutató, igen zaklatott gyermekkorai valósággal vet számot Jánosi Zoltán, miközben az első költői kísérletekre is ráirányítja a figyelmünket. Ratkó betegeskedő édesanyját 13 éves korában veszíti el, így apja testi agresszivitását kénytelen elviselni mindaddig, míg állami gondozásba nem kerül. „Miskolc, Parasznya, Putnok és Erdőbénye a hányattatások helyszínei, ahol megtapasztalhatta a lelencsors kiszolgáltatottságát, minden

Lajtos Nóra (1977) Debrecenben élő irodalomtörténész, költő, író, kritikus, szerkesztő. Kötetei: *A tiszta beszéd varázsa*, *Sorsszimbófiák*. Díjai: NKA-ösztöndíj, Debrecen Kultúrájáért Alapítvány ösztöndíja, *Litera* kritikaíró pályázat 1. díja.

nyomorúságát.” (Babosi László) Majd Tiszadobra kerül, a Gyermekvárosba (1950–51) ahol lelki megnyugvást talál, akárcsak életútjának következő állomásán: Nyíregyházán. Szabolcs-Szatmár megyét „fogadott föld”-jének nevezi. A tiszadobi ihletforrásból születnek ifjúkori versei is: *Hajnal a Holt-Tiszán*, *Tiszai falu* stb. Életrajzi visszaemlékezésében kamaszkorát említi, amikor elkezdett verseket írni. A 17 éves gimnazista fiatalember első számú példaképe az a József Attila lesz, akinek életmozaikjai nagyon hasonlóak a Ratkóéhoz, s csak esetleges árnyalatokban különböznek egymástól. A korabeli államhatalommal szembemenő Ratkó *József Attilához* című verse egyoldalú vitát robbant ki: „Élet borától ittas emberekkel / telt meg a világ, ez a mai kocsmá, / s híg szó-itallal töltött serlegekkel / áldomást isnak születésnapodra.” Ugyanakkor neves támogatói táborát is magáénak tudhat: Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Kiss Tamás, Váci Mihály személyében, de tanárai – Horváth Miklós és Margócsy József – is szívesen egyengetik költői pályájának útját.

Ratkó első olvasmányélményei azok a népmesék voltak, amelyeket édesanyja a szőnyegbombázások idején a bunkerben mesélt gyermekeinek. Ez a fajta folklorista örökség az egész életművön keresztül érvényesül. A „nyomorkátyú” (Jánosi Zoltán) vezetik el a népi kultúrához, hiszen mindennapi életközege volt a „béres”-sors, ahonnan aztán felemelkedhetett. Így beszélhetünk a bartóki modell érvényesüléséről is költészetében. „A folklórhatás – a népdaloké – ott van már az első hozzáférhető zsongéiban. Különösen a *Kérés*, a *Virágba borult már*, a *Havas mezőn*, a *Csillagocská* című verseken érezhető a népdalok hatása.” (Margócsy József) Jánosi Zoltán úgy tekint Ratkó költői indulására, „mintha a második világháború utáni magyar nép legelnyomottabb, leghátrányosabb rétegeinek erői és kínjai gyűltek volna

egybe, és készülődtek – a mesei alapzatokon is – az önfelmutatásra és lázadásra.” (53) Ezért is nevezi Jánosi Zoltán Ratkóval kapcsolatban a „szegénység felhajtóerői” kifejezést.

Alázat és szolgálat: talán ebbe a két szóba lehetne belesűríteni mindazt, amit a ratkói életmű első pályaszakasza képvisel. „Huszonkilenc / esztendőm lettem. / Voltam lelenc, / hát vertek engem.” Alázattal kényszerült szolgálnia „gazdáját”, miközben egyre inkább „épült fel” benne az elhallgatás helyett a lázadás talapzata: a ratkói Vers, hogy az a „nyugodt”-szép városban, Szegeden a „vágyak és a valóság” egyetemén, József Attila útján induljon tovább egyéni hangnemben egy kivételes tehetségű költő lantjának húrjain.

Ratkó a szegedi egyetem magyar-történelem szakán kezdi meg tanulmányait, majd a történelmet lecseréli az olaszra. Mindössze két és fél évet tölt az egyetem falai között, majd 1962-től az ELTE magyar szakos levelező tagozatán fejezi be tanulmányait, de szakdolgozat hiánya és államvizsga híján nem szerez diplomát. Egészségi állapota is megtörik az egyetemi évei alatt: idegösszeroppanása akadályozza meg pl. az olasz nyelv szigorlatának letételében. Első műfordításait is Szegeden készíti, itt ismerkedik meg későbbi feleségével, Hargitai Lujzával, és itt éri utol az 56-os forradalom és szabadságharc vihara. József Attila szellemisége, sorsközösség-vállalása, poétai küldetésstudata egyre jobban beleivódik költői vénájába.

Az államhatalomhoz fűződő erősen polémikus viszonya is igen korán megmutatkozik, majd a forradalom idején tovább erősödik benne. A *Bármi, csak mégsem ember* és a nagynénjéhez, Ratkó Annához írott versében: *Nagynéném, a miniszterasszonyban* „a Rákosi-diktatúra káderpolitikáját maró gúnnyal illette.” (70) „nem csupán vers, hanem erőteljes fellépés a rendszer kultúrája, ideológiája ellen” (73) – fogalmazza meg összegző véleményét

a monográfus Jánosi Zoltán. „Régóta viszket már a nyelvem; / s mert szavaira nem vigyáztam, / hány buta tréfáját lenyeltem, / amíg e rímre ráhibáztam! / S ha sokszor is hagyott bajban – / túl vagyunk rajta, nem haragszom. / Szárazkolbásszal traktált hajdan / nagynéném, a miniszterasszony.”

„Említettem már, hogy immáron három életem van. Egyik a költészeté, a másik a feleségemé s mind a három a kislányomé” – idézi Kiss Tamáshoz írt levelét Babosi László. A korban fellépő népi írói nemzedék tagjai is pártfogásban vesznek. Erre érzékletes példa, amikor Sánta Ferenc saját lakásán szállásolja el Ratkó családotul másfél hónapra. (Antall István, Ratkó jó barátja szíves közlése megerősíti a fentiekben foglaltakat: „Sánta Ferenchez fűződő kapcsolatáról sokat beszélt nekem Ratkó József. Úgy véltem, mindig a moralitás esztétikailag is igényesen megfogalmazott kérdései kötötték őket össze. Egy-egy beszélgetés félmondatai is évekig foglalkoztatták mindkettejüket.” – Antall István szíves közlése szerint: 2013. január 22-ei elektronikus levelezésünk. Sánta Ferenc *Isten a szekéren* című elbeszélésének záró jelenete is ezt modellálhatja, amelyben a vendégszerető Sánta Ferenc és felesége látják szívesen éjszakára az Úristent. – L. N.) De személyes viszonyban állt Illyés Gyulával, Csoóri Sándorral, Nagy Lászlóval, Szécsi Margittal, Juhász Ferencsel vagy például Czine Mihállyal és Váci Mihállyal, aki egy szabolcsi faluban, Berkeszen kerít tanítói állást Ratkóéknek, ahol négy évet töltenek. Majd a *Kelet-Magyarország* újságírója lesz: „Az újságíróskodást másfélévig bírtam idegekkel, tisztességgel.” Ezután nyújtja be igazgatói pályázatát a Nagykállói Járasi Könyvtárba 1964-ben, ahová felvételt is nyer. Családjával tehát Nagykállóba költözik, és haláláig vezetője marad a könyvtárnak. A monográfia harmadik fejezete erre a nagykállói időszakra fókuszál (*A nagykállói világfókusz*).

Szabolcs-Szatmár egykori székhelye – Ratkó Józsefnek köszönhetően – igazi irodalmi központtá nőtte ki magát. „[...] egy viszonylag kényszerből kialakult élethelyzet (lehallgatások sora – L.N.) sarokpontjaira maga kopírozta rá az arkhimédeszi jeleket.”(87) Életrajzi kommentjeiből tudjuk, hogy még kamaszkorában elhatározta, hogy erre a „fogadott föld”-re fog visszatérni, ami jelen esetben Nagykállót jelenti Ratkó számára. A peremlét és a „sárarany” ontológiai dilemmája sokáig kínozza a lelkiületében és rezdületében is érzékeny költőt. S még inkább az, hogy ún. F-es, azaz „Figyelő dossziés” állampolgár lett Csoóri Sándorral, Sánta Ferencsel, Nagy Lászlóval stb. egyetemben, ami a rendszerre szigorúan veszélyes személyeket jelentette. Mindennek ellenszereként „a Nagybalkányi utca 12. számú háza vált azzá az emberi-poétai-írói-pedagógiai ötvösműhellyé, ahol az általa elképzelt új világ figyelmeztető, emberformáló, értéktudatosító és a jelent leplező költői, írói vésetek készültek” – foglalja össze kitűnő érzékkel Jánosi Zoltán Ratkó irodalomszervezői érdemét.

Számos író-olvasó találkozót, tudományos előadásokat, filmvetítéseket, művésztelepet szervezett, s többszöri alkalommal hívott meg fővárosi költő- s író-társakat, akiknek visszfényében csillantak meg a vidéki költő-és író-tábor tehetséges alakjai. Kósa Ferenc filmrendezővel, Csoórral és Nagy Lászlóval állt ki a Béres Cseppek elismertetéséért.

Jánosi Zoltán karakteres elemző munkájának köszönhetően példászerű rálátást kaphatunk a ratkói életmű átvilágításának fázisaira. József Attila hatása mellett a Nagy László-i és az illyési versmorál az, ami meghatározza Ratkó költészetét. Első kötete 1966-ban *Félelem nélkül* címmel látott napvilágot. Már ebben a kötetében is markáns jegyként tűnik fel a népi vonal hangsúlyos vonása, ahogyan a két évvel később megjelent *Fegyvertelenül* (1968),

az *Egy kenyéren* (1980) és az 1975-ös *Törvénytelen halottjaim* című szövegkorpuszokban is. És hogy ne vesszünk el a költői pálya alakulástörténetében, Jánosi Zoltán igen helyesen motívumrendszerekben gondolkodva mutatja fel a ratkói életmű műfaji-tematikai csoportjait. Így szól az epigramma, episztola, dal, ballada, mondóka, dúdoló, ráolvasás, gondolati versek, tájszemlélő-leíró versekről, amelyről például megállapítja, hogy „Ratkó tájverseibe természet- és önarcképlelő, önértelmező, feladatkereső elemek is gyakran ötvöződnek.” (119) A „bartóki versréteg” is szépen kitapintható a népies irányt vett versekben.

Az ars poetica-természetű versekben több helyen is hangsúlyozza a harmadik gyermekként születettek mesei motívumokkal is átszőtt lényegi valóját: „Harmadik lettem, akinek / az a sorsa, hogy poklokat járjon, / a dolga, hogy igazat tegyen / e kacsalábon forgó világon.” (*Harmadik*)

A pálya alakulásának kontextusában két fő vonulatot vél felfedezni Jánosi Zoltán Ratkó háborúellenes-békevágó költeményeinek tárgyalása kapcsán: az első az 1968-as *Fegyvertelenül* című kötetben megjelenő költeményeknek a félelem a kulcsszava. „Én, egy a fegyvertelenek közül, / egyensúlyozva egyszál hitemen / a félelem szakadéka fölött / énekelek. Magamat bátorítom. Talán eljutok a halálig.” (*A halálig*). A későbbi kötetekben azonban inkább a nemzet és a haza kerülnek a versek homlokterébe, és a kiszolgáltatott emberiség sorsvállalása.

A családversek tematikus körébe tartozó versek tárháza is igen jelentős, nem véletlenül szán tizenhat oldalnyi elemző bemutatást a monográfus ennek a témacsoportnak. Legelőször azt fejti ki Jánosi Zoltán, hogy Ratkó hányattatott gyermeki sorsa ellenére is a család az állandó biztos pont, a béke szigete a történelmi viharokkal szemben. Az egykori családra

emlékezés legszebb siratódala az *Anyám* című költemény: „Anyám a föld alatt van, / vigyázok, rá ne lépjek. / Nem tudom, mily alakban / költi föl őt az élet. // Könnyű, soványka teste / nem tudom, hogy mivé lett / – bogárka, búza lett-e – / vigyázok, rá ne lépjek.” Az apa alakja kettősséget hordoz: hol alkoholizmusa miatt elítélendő hozzá a költő szava, hol a kétkezi munkást verseli meg Ratkó. „Az édesanya és az édesapa sorsát közösen versbe szikráztató *Csillagaim* című költemény a magára hagyatottságból a szabadság motívumát szivárványoztatja fel” (136) – ad összegzést Jánosi Zoltán kegyelethű megfogalmazásában.

A szerelemes versek bimbózó rügyei Tiszadobon és Nyíregyházán jelentkeznek, a virágba borulás időszaka viszont Szegeden mutatkozik elementáris erővel. Ratkó szerelmi lírája szerelméhez, majd később feleségéhez, Hargitai Lujzához írott lázadás a halál ellen. A nő egyszerre szerető, feleség, anya, testvér, nővér, aki egyszerre „munkás” és gyermeket nevelő anya, házastárs. A *Szerelem*, az *Egy ágyon egy kenyéren*, a *Nagymosás* című versek ennek az ihletkörnek legjellemzőbb termései. „Az aszszony, az édesanya és a nő tisztelete, a nemzeti lét elemi feltételeként történő felfogása számos Ratkó-versben egy rejtett motívumhálózat elemeiként jelenik meg (*Zsoltár, Fordulj az asszonyokhoz*).” (143) Ahogyan a gyermekorsók is mint a jövő nemzedékének majdani tanúi is igen fontos szerephez jutnak Ratkó lírájában (*Törvénytelen halottjaim*).

„A hatalomnak szíve van, / bárkibe átültethető, / a hatalomnak arca van, / amin a bőr cserélhető” – fogalmazza meg Ratkó *Chanson a hatalomról* című versében igen kemény társadalombírálatát. Az ebbe az élménykörbe tartozó versei (*Gulliver éneke, Vádirat, Úgy hallgatok* stb.) arra is példát mutatnak, hogy „a társadalmelemző, a politikai gondolat a költészetben kiválóan megfér.” (152)

Jánosi Zoltán mindezen témakörök mellé még a továbbiakról ad igen adekvát, versidézetekkel „hímzett” leírást: Ratkó portré- és önarckép-költészetéről, a történelemelemző és halottas verseiről, a „bartóki” modellt integráló folklórköltészetéről és az „Isten-költemények”-ről, valamint tágabb horizontról vizsgálja „a paraszt és a magyar vidék lírizálódása”-t.

Portréversei három nagyobb csoportra oszthatók: a költőelődkhöz írt versekre (*József Attila, Ady, Bartók*), a kortársakhoz szólókra (*Nagy Lászlónak írt búcsúverse*), amelyek között gyakori az ajánlás paratextusa (Sánta Ferenc, Fábry Zoltán, Mózsi Ferenc stb.), valamint az önportrékra (Én, Gulliver éneke, Hallgat a kút is.)

Az anyaföld-haza allegorikussá növesztett alakja a *Hazám* és a *Történelem* című versekben teljeseedik ki: „nagy ívű gondolati számvetés történelmünk fordulópontjain nemzeti létünk eseményeiről, volt és odalett vagy elodázódó esélyeiről és szenvedéseiről.” (161) Ratkó hangján: „Magyarország temetőföld, / posztumusz humusz. / Történelme soha el nem / évülő prizsz. // Bűnjel itt a csillag is, mert / megragyog s lehull. / Kard lángol az éjszakában / attilátnul.” (*Tánc–Fábry Zoltánnak*).

A „bartóki” modell jelentőségéről az életműben már korábban szóltunk. Leginkább a hetvenes években tölt be hangsúlyos szerepet a népdalok átstilizáltsága Ratkó költői nyelvén (pl. *Dal, Ember, fa, Kő alól, Mire virítasz?*). Részletes elemzést olvashatunk pl. *Az ének megmarad* című hosszúversről. Arról sem feledkezik meg a monográfus, hogy a „bartóki” modell kapcsán megemlítsse *Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója* című írást Babosi László tollából.

Minden költő személyes öngazolásaként különféle viszonyt fogalmaz meg a transzcendenssel kapcsolatban. Ratkónál nem lenne adekvát az „istenes” vers használata, ezért is

nevezi Jánosi Zoltán tapintatos óvatossággal „Isten-költemények”-nek Ratkó eme irányú verseit. Ratkó Isten-képe egy olyan Istent mutat, amelyben „az Úr jobbra cselekvésképtelen a jelenben is, s ezért az emberre vár a végső befejezés, a boldogabb világ paradicsomi feltételeinek megteremtése.” (174) Az ember megistenülésének mozzanata érhető tetten a következő igen találó sorokban: „Hajlotthátú istenek vagyunk, / gerincünk a görbedő kapu.” (*Földművesek éneke*) A *Csak én* című négysoros is valamiféle Isten-hiányt fogalmaz meg sűrített lírai kifakadásában: „Nem tudom az istent bemérni, / nem ad jelet. / Csak én sugározok. A csillagok / üresen fénylenek.” Ratkónak a fentiekben idézett „földművesek”-kel való találkozását *A paraszt és a magyar vidék lírizálása* soron következő terjedelmesebb alfejezetből érthetjük meg a legvilágosabban.

Jánosi Zoltán jól kitapinthatóvá teszi az életmű egészen átívelő paraszt-tematikát; a parasztember portréi mellett a magyar peremvidék és -lét poétikai mezsgyéi is könnyen feltérképezhetők: „elsősorban Szabolcs, Szatmár és a Bereg (s kisebb részben Borsod-Abaúj-Zemplén) alakították meghatározóan a költőnek a parasztvilágra vonatkozó szemléleti normáit.” (179) A paraszti munkálatokkal megismerkedő Ratkóban együtt fejlődik ki a kétkezi munka iránti tisztelete, annak megbecsülése vagy a szerszámmotivika illyési szólama.

Az is méltán kijelenthető, hogy a ratkói ouveure-ben nem ritka a családtagok portréi mellett a pályatársak, példaképek poétikai kontúrozása sem. A paraszt-versek közül méltó elemzést olvashatunk *az Este a mezőn*, a *Falumban*, az *Ének a parasztember feleségéről*, a *Földművesek éneke*, az *Arckép*, az *Üzenet*, a *Tanyák* vagy a harmincnyolc évesen írt *A mese emléke* címűekről. Az *Ez a kicsike* című két versszaknyi műve egy empatikus ember emb-

lematikus „emlékműve”: „Ez a kicsike öregaszony / miért van feketében? / Nagykendője összehúzott varjúszárny, / meg-megrebben a szélben. // Kiért sír rejtőzködő szemmel, / uráért, halott fiáért? / Lecsukatnám magam / egyetlen mosolyáért.”

Jánosi Zoltán nem feledkezik meg kiemelni még Ratkónak a cigányság körében gyűjtött népdalait, valamint azt az „alkati” hasonlóságot Sánta Ferencsel, amely egyrésztől szól a szabadság hangsúlyozásáról, másrésztől azonos népszemléletükről: „S úgy hiszem, hogy ezt a népet, múltját és jelenét csak a faluból, a parasztságból indulva lehet és kell megérteni és javítani.” (Ratkó József)

Jánosi Zoltán könyvének éppen a közepére szerkeszti be azt a hatvanas-hetvenes években induló költőnemzedékről szóló alfejezetét, amely mély társadalomkritikai-esztétikai felhangoktól sem mentes költészetet képvisel. A Hetek csoportosulása (Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József, Serfőző Simon) a kor eszmerendszere ellen állandóan lázadó nemzedéki erőt képviselt a népi írók mellett. Jánosi Zoltán ekképp fogalmazza meg küldetésstudatukat: „A szociális érzékenység, a kor emberi problémáinak s a bennük tapasztalt drámáknak a nyílt kimondása, a magyarság történelmi múltjával való szembenézés, az ország jövőjének esélyei, a kor morális helyzete, az uralkodó hatalom és a nemzeti lét viszonyának analízise alakították e szellemi kötelek finomszerkezetét.” (209) Utalás történik Ratkó *Történelem, Törvénytelen halottaim* versei mellett Buda Ferenc *Az elesett katonák emlékére*, Serfőző Simon *Holddal világitottunk*, Bella István *Halotti beszéd* című versszintézisekre. „Tömegsír ez a vödör? / ez a szerelem-illatú / és fém-illatú és vérrel illatozó? / Nemzet-sír? Vörösmarty látomása?” – hangzik végül Ratkó hangján a nemzetföltés költői kérdéseinek tárháza (*Halott halottaim*).

Ratkó költészetének József Attila-i talapzata mellett a Nagy László-i és a bartóki ösztönzés jellemző. A Nagy László-i hatás főképp a hosszúvers-kísérletekben, a ráolvasó-bájos népköltészeti elemekben érhető tetten egy olyan lírában, amelyben az igazság kimondása a legalapvetőbb költői jegy, mintegy stílusa is egyben. A hatvanas-hetvenes években pedig egyre behatóbban kezd foglalkozni Bartók munkásságával, az aranymetszés szabályosságával a népdalainkban s a bartóki életműben. Nagy László, Illyés, Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor nagy Bartók-versei szinte pezsdítően hatnak s kerülnek be a Ratkó-líra véráramlatába. Ratkó is megírja a maga *Bartók*-versét, valamint Bartók-tanulmányba is belefog, de azt nem fejezi be. A magyar folklór ihletadó ereje, valamint az ebből fakadó bartóki szintézis Ratkó műfordításaiban is tetten érhető.

Jánosi Zoltán monográfiájának ötödik – félszáz oldalnyi! – fejezete a fentiekben érintett „bartóki” modellre mint a „Ratkó-poézis szintetizáló esztétikai centrumá”-ra tekint. Nagyívű műelemző tanulmányorozatában többek között a magyar balladatípusokra, a *Déva* című vers beható elemzésére vagy az ún. „bartóki” versekre koncentrál a monográfus. Ratkó költészeti rendszerében négy balladatípus jelenléte mutatható ki: a *Körmives Kelemenné*, a *Júlia, szép leány*, *A gyermekét elhagyó anya* és *A magzatgyilkos anya* népballadáké. A *Dal a jövőről* című verselemzésben Jánosi Zoltán ráirányítja olvasója figyelmét a Déva-modell kettősségére: egyrészt a mű Déva váráról esik szó a versben, ugyanakkor áttételes értelmezői attitűddel fel kell, hogy fedezzük „a kint zajló történelem szocializmusaként »épülő« Déva várát. [...] Ratkó a kor manipulált, hamis Déva-képzetével szemben teremti meg a maga Déváját, azt a jövőképet, amelyért valóban érdemes áldozatot hozni.” (233)

A *Déva* című költeményének homlokterébe egyértelműen a magyar társadalom válsága áll, kiteljesedve az egyetemesebb, nemzetféltő költői gesztusig. Ratkó 1970-es (*Egy kenyéren*) és az 1975-ös *Törvénytelen halottaim* című kötetében a borúlátó lírai szubjektum egyfajta „halottmítoszt” is teremt egyszerre. (245) Erre példa a *Halott halottaim*, amelyben Jánosi Zoltán új felfedezést tesz: egy archaikus népi imádsággal hozza párhuzamba a verset. „Kerülnek innen tűzre, szemétre, / egymillió, kétmillió, / kezükön vérből kesztyű, / mellükön vérből vért, / fejükön vérből korona. / Griffen, szarvasbogáron / indulnának haza.” (Ratkó József). Ugyanilyen alaposan veszi górcső alá a *Tér-dig kövé* című költeményt, amely már a *Júlia, szép leány* ballada ellenpárja: „Az égből ereszkedő fényesség, ígélet helyén itt annak szörnyeteg kontrasztja, képzet-szemléleti ellenképe, morális-esztétikai negatívja jelenik meg.” (257) Kordefiniáló attitűdjével Ratkó olyan lírát teremt, amelyben a bartóki-balladai szólamok alaphangja az az archaikus szövegréteg, amely nélkül elképzelhetetlen lenne a ratkói poézis.

A Pilinszky költészetével is párbeszédet tartó holokauszt Ratkó-versek az *Egy kenyéren* című kötet tematikus hálóját képezik: „Eléggett gyermekek, anyák / hamvai vérünkben keríngenek. / Mint eleven halotti inget, / viselnek minket.” Érdemes továbbá – Jánosi Zoltánnal – ideidézni a Görömbei Andrással folytatott interjújának néhány mondatát, amelyekben világosan meghatározza a múlttal szembeni magatartásmódját Ratkó: „A múlt életműve egy népnek. S nem bánhatunk úgy vele, mint egy írói életművel. Nincs válogatott múlt. S nem is írható át.” (263) A múlt szégyenét a jelen és a jövő nemzedéke hordozza, Ratkó szerint kivonni belőle magunkat nem lehetséges. „Arcukat próbálom magamra, / farsangolok. / Hasonlít rájuk az anyag. / Rájuk hasonlít a kisfiam.” (*Törvénytelen halottaim*)

Jánosi Zoltán igen sokrétű monográfiájának következő fejezete (*A rázkódó világcentrum*) Ratkó vidékiségének sárarany-problematikája mellett szól még a költő „sebzett” tájszemléletéről, a korszituáció miatti költői küldetéstudat nihilizmusáról, történelmi és halotti verseiről.

„Ratkó a vidékiséget fokozatosan, de egyre tudatosabban, olyan küldetesként fogta fel, ami életmód, elkötelezettség és poétikai felhajtórő szempontjából is valóban jelentős, és nagy művészetet eredményező forrás lehet” (275) – summázza Jánosi Zoltán a peremlét (a „fogadott föld”) ratkói küldetéstudatát. Tájéköltészetében igen domináns jegy a sebzettség („Mint nyílt seb, lüktet ez a táj” – *Tavaszi előtt*), s az ebből fakadó fájdalomérzet: „Az ág csuklója eltört – hófehér / gipszbe rakta a tél.” (*Fa*). Jánosi Zoltán kitűnő érzékkel tanúsítja több versidézet-példával is, hogy a ratkói táj már szinte dezanthropomorfizált alakzatban érhető tetten.

A szocialista államjelkép, a csillag is denotatív és konnotatív síkon is feltűnik lírájában. Ahogyan történelemszemléletében a haza óvo s féltő mivolta kristályosodik ki költészetének minden szakaszában, s a nemzet, sőt az emberiség szabadságeszménye is mindinkább jellemzője lesz költői szótárának.

Ratkó halál-verseinek szellemi előzményeként Adyt és Radnótit lehetne megjelölni. Több síkon is jelentkezik lírájában a halál témája: közéleti és magánemberként egyaránt megérinti a halál mélyebb bugyrainak gondolata (a szűkebb és tágabb értelemben vett haza „halotti maszkja”-t láttatja avagy kisebbik fia halála rendíti meg). „Nem löszön, futóhomokon – / holtakkal töltött talajon / épül ez a társadalom...” (*Nem löszön, futóhomokon*) „Feleségem ölbe veszi a temetőt, ringatja. Sír hozzá. Énekel hozzá. De én hallgatok. Szememre borosta nő. A veszteséget tudni kell...” (Részlet Ratkó József *A kö alól* című verseskötet végén található

Görömbei András-interjúból). A halott-mítosz két ún. „pillérverse” (*Halott halottaim, Törvénytelen halottaim*) a „jövőkép nélküli jelenének kritikája”-ként is értelmezhető.” (304)

A monográfia utolsó előtti fejezetében rápillanthatunk a Nyíregyházi Rádió *Hangsúly* című műsor szerkesztőjére, a drámaíró, illetve a prózaíró Ratkó Józsefekre is.

Az éterbe „írt” akusztikus folyóiratot Antall Istvánnal és Nagy András Lászlóval szerkesztette három és fél éven keresztül (1983. nov. 14. – 1987. április 26.) Ratkó, sőt a debreceni Görömbei András is részt vállalt a szerkesztésben, így a „fogadott föld” mellett Hajdú-Bihar megye is képviselhette magát a *Hangsúly*ban. Havi negyven perces műsort sugároztak: Kárpátalja és a Partium művészetének jelenlétét is felvállalta. Sajnos a kor „tűrt” kategóriáján túl nem lehetett számítani a nyomdabeli közlésre, ami pedig Ratkó szívügye lett volna. Itt hangzott el többek között a *Segítsd a királyt!* drámája, de közel 100 verse is Ratkónak. A kortárs hazai irodalom mellett, ahogyan azt Jánosi Zoltán metafoikusan is megfogalmazta: „Az ötágú sípnak nem volt olyan ága, amely ne adott volna dallamot a *Hangsúly* adásain.” (313)

A drámaíró Ratkó arcképének megrajzolásánál érdemes figyelembe venni azt a korszituációt, amelyben ezek a művek megszülethettek: a nyolcvanas évek (ismét) termékeny időszaka ez: *Segítsd a királyt!* (1984), *Antigoné*-fordítás (1986), *Kreón* (1986-87). Az *Antigoné*-fordítása az 1956-os forradalom harmincadik évfordulójára készült el. Benne Ratkó „egyszerre szól Szopholész hősnőjéről és magáról a költőről” – állapítja meg Karádi Zsolt. (325) A dráma elhíresült mondata: „Sok van, mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása) Ratkónál – ítélkező hangnemben – ekképpen hangzik: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember az legszörnyebb.”

Ugyanakkor ne feledkezzünk el Attila fiának elvesztéséről (1981), ami szintén meghatározó élménytára ekkor a szerzőnek. István király Imre herceg elvesztésével párhuzamba állítható ez a sorsfájdalma Ratkónak. Ő maga úgy határozta meg drámáját, hogy „a *Segítsd a királyt!* tulajdonképpen a történelmi időzavar drámája.” Jánosi Zoltán két alfejezetet is szentel a Ratkó-drámának (*A Szent István-i modell időszerűsége* és *A dráma folklórszintézise*), ez utóbbiban a „óbeli öreg” alakja artikulálódik úgy, mint „a folklór tapasztalatainak összegzése, figurává emelt esszenciája.” (331)

Nem lenne teljes Ratkó József életművének bemutatása a prózája és műfordító tevékenysége nélkül, sőt a határon túli magyarságért tenni akaró és tévő Ratkó nélkül.

„Én verset írni József Attilától tanultam, igazat írni Sánta Ferencről és Móricz Zsigmondtól” – fogalmazza meg írói forrásvidékét a morális tartást adó népi író(k) alakjában. Prózai munkái igen sok műfajúak: Önéletrajz, *Vadvirágok* (filmnovella), *Sánta Ferenc írói világa* (tanulmány), *Művészettan, A vers ünnepe* (műelemzések), valamint előadások, nekrológok, megnyitók alkotják prózai világát. Komolyabban a '70-es évektől fordul a műfordítások felé: olasz, francia, bolgár nyelveket kezdte el tanulni, de nyersfordításból lengyel, orosz, finn, tatár, bolgár, belorusz román és német költők verseit ültette át magyarra.

Válság és búcsú. Ezzel a fejezetcímmel zárul Jánosi Zoltán monográfiája, amelyben az utolsó évek nehézségeit összegzi. Ratkó utolsó éveiben Debrecenbe költözik, ahol új szerelemre is talál Ördög Mária személyében, és megszületik Borbála nevű gyermekük. Ugyanakkor ez a debreceni lét az ingázások időszaka a cívisváros és nagykállói munkahelye között. „Fogadott földjét” azonban soha nem tudta elfeledni. Jánosi Zoltán szisztematikus alapossggal dokumentálja még számunkra, olvasók számára

Ratkó irodalmi-közéleti szerepvállalásait (Tokaji Íróklub, Debreceni Irodalmi Napok, Partiumi Irodalmi Társaság; Márkus Bélával, Bertha Zoltánnal, Dusa Lajossal, Ószabó Istvánnal és másokkal; Kölcsey Társaság, Bethlen Gábor Alapítvány; Lakiteleki Találkozó résztvevője, a Lakiteleki Nyilatkozat aláírója). Testi romlásának (érszükület) lírai megnyilatkozásaiban a halottas verseinek csokrát nyújtja át számunkra: „A legmagasabb éjszakán / arcom a földnek följánlom, / elsüllyeszttem a szememet, / ha nem szeretsz el a haláltól” (*Az utolsó versekből*) – szól feleségéhez utolsó mentsvárként.

Egykori, nagykállói könyvtáros munkatársa így búcsúzott tőle: „Ratkó József úgy ment el, hogy házi feladatot hagyott hátra nekünk, örököseinek. Ez a feladat így hangzik: »meg kell lakni ezt a hazát, meg kell lakni minden talpalatnyi földjét. [...] Ratkó József behalt. Lett belőle fű, bogár... Vagyazok, Rá ne lépjek.»

Jánosi Zoltán nagyívű, részletekbe menő, tudományos igényességgel, poétai áthallásokkal is átszőtt szövegkomplexuma minden hiányérzetet kizáróan teljesíti a monográfiától elvárható műfaji követelményeket. Választott szerzőjéhez mind emberként, mind költőként-íróként is szeretettel fordul, empátiás tehetsége vitathatatlan. Szövegidezései jól illusztrálják tematikus mondanivalóját. Reményeink szerint – a lezárult életmű felől nézve – Ratkó József és Jánosi Zoltán „kettőse” virágzóan tud hatni a 21. század olvasóközönségére. „Tanúskodik majd minden költemény”: születésről, szeretetről, szerelemtől, szenvedésről, hazáról, tájról, magyarságról és halálról. A sor természetesen folytatható, mert *scripta manent*: az írás megmarad.

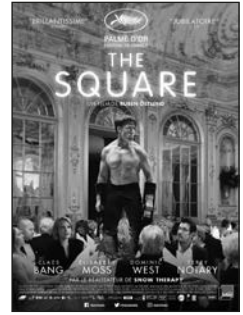
Jánosi Zoltán: *Ratkó József. Közelképek írókról-sorozatot*, MMA, 2016, 408 oldal, 3400 Ft.

Keretek közé szorult társadalom

Beretvás Gábor

Ruben Östlund *A négyzet* filmje kapcsán

Lehet, hogy az északi népek egyre vonalasabbak? Sőt, elképzelhető, hogy a skandinávok, pláne a svédek, az utóbbi időben annyira adnak a társadalmi megállapodásra, hogy teljesen kiveszett belőlük az önfenntartó ösztön? Érdekes módon úgy fest, mintha a viking ősök már csak a tévésorozatok fantazmagórikus világában léteznének, és így a svéd történelmi tudat az öltönyök és kosztümök snájdig módon való hordásától datálódna. Lehetséges, hogy ez a féle elegáns külsőn annyira eltakarja már a belbecset, hogy visszaidézni sem tudhatjuk, milyen is az igazán.

A most 44 éves svéd rendező, Ruben Östlund elég traumatikusan dolgozza fel filmjeiben a világ változásait. Már kezdeti rövidfilmjeiben is a krízisszerű élethelyzetekben megmutató emberi viselkedési formák voltak érdek-

Beretvás Gábor A Debreceni Egyetemen szerzett diplomát mint filozófus-esztéta. Kutatási területe elsősorban a közép-kelet-európai rendszerváltás dokumentumfilmfeldolgozása és a háború utáni magyar filmtörténet. 2014 és 2016 között az amszterdami UvA, a kolozsvári Sapientia és a kolozsvári BBTE ösztöndíjas kutatója. Jelenleg a Debreceni Egyetem Filozófia Intézete film szakirányának óraadója.